

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII СТ.
В ФОНДАХ РУКОПИСНОГО ВІДДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПУБЛІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ
ІМЕНІ М. С. САЛТИКОВА-ЩЕДРИНА**

Дослідження історії Південної України останньої чверті XVIII століття на сьогодні знаходиться в такому становищі, коли необхідне залучення нових комплексів джерел, застосування нових методів і підходів їх аналізу. Джерелознавство історії регіону перебуває в стадії раннього дитинства. Існуючі публікації не вирішують питань цілісності, репрезентативності і достовірності, не говорячи про те, що як правило, такі праці стосуються окремих аспектів і вносять фрагментарний характер. Назріла нагальна потреба комплексного дослідження джерел історії Південної України останньої чверті XVIII століття. Саме в цей історичний період, після зруйнування Запорізької Січі, проходять зміни в усіх сферах життя, продовжують розвиватися елементи, що визначили специфіку регіону. В цей час історію Південної України визначають кілька провідних напрямків, серед яких важливе місце посідає боротьба козацького укладу з централізаторсько-абсолютистською політикою імперії. Аналіз цих напрямків зіштовхується з проблемою невизначеності джерельної бази, а часто навіть з відсутністю останньої. Таке становище — наслідок системи фондоутворення і збереження документів.

В обласних архівах матеріали цього періоду майже відсутні. Значна кількість документів була втрачена ще у XIX - на початку XX століття завдяки існуючій системі цінного відбору зберігання документів, а головне занедбаним станом архівної справи. Величезна маса архівних джерел була втрачена під час війн, особливо другої світової, коли втрачено переважну частину матеріалів. І нарешті в 60-80-х роках, проводилася політика, вилучення в обласних архівах найцінніших комплексів документів XVIII століття і передачі їх „для кращого зберігання” в центральні архіви Москви і Ленінграда. Як наслідок суцільні корпуси розпорошувалися по чисельним фондам, втрачаючи свою компактність і значимість історично сформованого комплексу.

В центральних архівах Росії, суцільні комплекси джерел з історії Південної України останньої чверті XVIII століття майже відсутні. Як виняток можна назвати матеріали ревізій і межовань. Всі інші відклалися в фондах установ, приватних осіб, які за своїм становищем отримували певні відомості про регіон, чи мали свої інтереси на півдні України. Але пошук матеріалів в фондах подібних установ ускладнюється ще й тим, що система фондоутворення документів з історії Південної України не була підпорядкована загальноросійським нормам і правилам. Існуюча система обов'язкових щомісячних, кварталних і піврічних звітів, рапортів, записок до визначених Сенатом і стверджених царицею установ не поширювалася і на цей регіон. Це пояснювалося державною присутністю в регіоні князя Г. А. Потьомкіна. Вже в 1775 році він регламентує напрямки звітів, скорочує звітну документацію, зосереджуючи головну масу звітів лише в своїй канцелярії. Потік обов'язкових паперів до центральних установ зменшується. На сьогодні така ситуація відбивається на пошукових працях дослідників Південної України останньої чверті XVIII століття. Важливим є проведення суцільно евристичних досліджень фондів центральних архівосховищ Росії по виявленню і аналізу документального матеріалу. Серед таких архівосховищ окреме місце посідає рукописний відділ бібліотеки М. Є. Салтикова-Щедрина у С-Петербурзі. Зібрання відділу становить більш ніж 300 тисяч письмових пам'яток, яке на відміну від архівних установ склалося переважно на основі передачі окремих колекцій. Фонди установ у відділі — виняток. Проте саме тут присутні унікальні колекції особистих фондів.

Колекційний характер зібрань рукописного відділу ДПБ відбився на матеріалах з

історії Південної України XVIII століття. Найвні джерела є частиною втраченого цілого. Відомості в них розрізнені, фрагментарні, висмикнуті з єдиного джерельного контексту. Саме тому вони вимагають особливої уваги, аналізу. Останнє вимагає реконструкції єдиного контексту, залучення додаткових документальних пам'яток.

Слід сказати, що для джерелознавства історії Південної України кінця XVIII століття, за відсутністю суцільних комплексів джерел проблема реконструкції єдиного джерельного контексту займає провідне місце. Лише реконструкція дасть можливість об'єктивного різнобічного аналізу. А такій реконструкції, як вже відмічалось, повинен передувати суцільний евристичний пошук. Це повністю відноситься і до фондів рукописного відділу ДПБ.

Особливе місце для дослідника історії Південної України останньої чверті XVIII століття посідає фонд Попова (Ф. 609). Василь Степанович Попов (1745-1822), походив з духовного звання, пізніше, за глаза, його називали «хрещеним татариним». Навчався в казанській гімназії, після чого вступив на військову службу. Чудова пам'ять, працездатність і чудовий канцелярський стиль викладання справ звернули на нього увагу командуючого 2-ї армії князя П. Долгорукова, який призначив В. С. Попова управителем своєї канцелярії. У 1783 році, від Долгорукова Попов переходить до князя Г. А. Потьомкіна. Зі створенням Катеринославського намісництва Попов стає правителем канцелярії Потьомкіна, його самою наближеною і довіреною особою. Всі справи по управлінню Південною Україною проходили через канцелярію. Більшість ордерів, указів намісника готувались саме Поповим. Навіть коли у 1786 році Попов став секретарем у прийнятті листів канцелярії статс-секретарів при Катерині II він продовжував виконувати свої обов'язки правителя канцелярії Потьомкіна. І після смерті князя Попов закінчує справи небіжчика, вирішує суперечні питання, а вже з 1794 року стає секретарем при «власних її імператорської Величності справах». (1, 178). Але й після цього, будучи управляючим Коливанським і Нерчинським заводів він приймає активну участь в управлінні Південною Україною. Тепер управління іде через листування. Воно має місце при Павлі I, коли Попов був призначений президентом камер-колегії і сенатором, а також при Олександрі I, де Василь Степанович був головою департаменту цивільних і духовних справ Державної Ради.

Тому звичайно, що серед матеріалів фонду Попова головне місце посідають документи з історії Південної України останньої чверті XVIII століття. Більшу частину цих документів складає канцелярія Потьомкіна. Матеріали канцелярії можуть бути розподілені на дві великі групи. Перша — це ,накази, ордери, регламентації, що виходили з канцелярії. Як правило, вони збереглися у формі чернеток і відпусків. Друга група — це матеріали, що надходили до канцелярії, переважно — білові примірники і копії. Іншу частину фонду складають листи В. С. Попова по управлінню краєм, листи до Попова приватних осіб, документи особистого характеру. Всього у фонді Попова нараховується близько 500 справ. До матеріалів канцелярії Потьомкіна, без сумніву, можна віднести 30 справ, що складають досить невеличку частину. Переважна більшість канцелярії Потьомкіна зберігається в Центральному Військово-Історичному архіві Росії в Москві (Ф. 52). Окремі документи, як то листи Синельникова про розташування в Катеринославському намісництві драгунських ескадронів, і листи М. Фалеева, знаходяться в фонді Попових, цього ж архів. (Ф. 271) .

Перша група матеріалів канцелярії Потьомкіна у рукописному відділі не чисельна. За інформативним навантаженням можна визначити: 1) розпорядження і засоби по припиненню чуми у Крименчuzі в лютому 1785 р.; 2) відпустки і копії, зроблені рукою Попова, стосовно забезпечення сіллу південних губерній; 3) перекази наказів Катерини II відносно приватних осіб; 4) накази та побажання Катерини II, що стосуються спадщини покійного князя Потьомкіна. Розглянемо докладніше цю групу матеріалів.

В зв'язку з підготовкою подорожі Катерини II на Південь, поява в краї чуми була більш ніж недоречна для намісника князя Потьомкіна. Застосовуються сурові

карантинні міри, виставляються дозори, для чого залучаються військові команди. Потьомкін, знаходячись на той час в Петербурзі, намагається бути у курсі всіх справ. Його канцелярія вирішує подвійне завдання. Це керівництво боротьбою проти чуми і запевнення двору, а, головне, державних осіб, що вмілі, а, головне, енергійні дії намісника покладуть край чорній смерті. Справа фонду Попова, а це два листа в чверть, перелічує всі засоби карантинів, дозорців і шпидалей, що слід застосувати для боротьби з хворобою. (2).

З приєднанням Криму у 1783 році Російська Імперія серед безлічі питань вирішувала й питання забезпечення сіллю південних і центральних губерній. За традицією соляна експедиція почала здавати соляні озера відкупщикам, які продавали сіль чумакам або візчикам казенних магазинів. В той же час центральні губернії забезпечувалися елтонською сіллю, доставка якої була дорогою справою. Починається клопотання про можливість доставки кримської солі. В фонді збереглися два листи Попова, які носять відкладення побажань Катерини II щодо таврійської солі. Обидва листи адресовано в Таврічеську соляну контору. Перший, від 29 квітня 1792 року інформує про бажання Катерини II забезпечувати сіллю центральні губернії і вимагає розрахувати ціну перевозки узгодивши її з фурщиками. Цікаво, що Попов, знайомий з принципами і характером мешканців краю, наголошує в листі, що подібні розрахунки будуть вигідними для казни, якщо знаючи дію управляючий «по приобретенной в вощиках доверенности в состоянии с пользою казенною выполнить высочайшую волю» (3, 11). При цьому головними питаннями для Попова є загальна наявність солі, ціна доставки її в кожную губернію, вартість добути і можливість її продажі за кордон.

Другий лист, від 7 липня 1792 року є відповіддю на вже отримані відомості. Як видно, питання про постачання губерній Таврійською сіллю для Попова вже вирішене, але він залишає за собою можливість виказати власні зауваження. Констатує наявність непроданої солі в казенному соляному магазині Катеринославській губернії, Попов робить висновок про недоцільність її накопичення казною в цих регіонах. Слід сказати, що в цьому був сенс, адже в казенних магазинах сіль була куди дорожча, ніж у чумаків, які за традицією були головними постачальниками солі на півдні України. Пов'язано це було з підрядами фурщиків на перевозку. Такими обставинами Попов і пояснює те, що губернатори і Таврійська соляна експедиція «йдуть» за вимогами фурщиків при визначенні ціни на перевозку. Досить цікавим є також ствердження, що ситуація є наслідком недостатньої кількості фурщиків в Криму. Для порівняння зауважимо, що до скасування Січі, а потім приєднання Криму возчиків завжди було досталь, а їх кількість була більше 100 тисяч фур (4, 62). Вихід з такого положення Попов бачить в безпосередній участі губернаторів в нарядах фурщиків, в заохочуванні останніх перевезенням в Південну Україну своїх продуктів і доставку солі за більш дешеву плату.

Заслуговує на увагу лист В. С. Попова Катеринославському губернатору генерал-майору В. В. Каховському від 5 серпня 1792 року. Він пов'язаний з пошуком і розробкою руди і кам'яного вугілля в Бахмутському повіті. В свій час цьому питанню приділили увагу А. Скальковський, Д. І. Багалій, М. П. Доброхотов, Е. І. Дружиніна. В Записках Одеського товариства історії і старожитностей було започатковано публікації документів, а саме листів В. Каховського до В. Попова з приводу розробок руди, вугілля і мармуру в Бахмутському повіті (5). Н. Полонська-Василенко продовжила цю публікацію, опублікувавши у 1932 році низку документів опрацьованих нею в 1914 році в фонді губернського правління Катеринославського губернського архіву (6). На відміну від «Записок ...» публікації передували коротенький історичний огляд гірничих змагань в останній чверті XVIII століття. Останнє розглядалося через призму інформативних можливостей публікованих документів. Полонська-Василенко робить спробу хронологічно реконструювати початковий стан гірничої промисловості через хронологічну реконструкцію документальних матеріалів. Але наявність в справі лише

листів В. Каховського і відсутність відповідей В. Попова робить цю справу досить складною. Як наслідок, автор залишає без відповіді цілу низку ним же поставлених питань. Одне з них стосується діяльності в регіоні Миколи Аврамова. Останній був відряджений ще князем Г. Потьомкіним разом з професором землеробства і природознавства Катеринославського університету Лівановим на пошуки корисних копалин. Пізніше М. Аврамов вже один продовжував свої шукання. Відкриття великих покладів кам'яного вугілля, руди, мармуру, а головне, як вважали, срібної руди, здобули увагу і підтримку, вже по смерті Потьомкіна, Катеринославського губернатора В. Каховського. Аналізуючи документи Н. Полонська-Василенко робить висновки про спроби Каховського зацікавити Петербург. Асигнувавши своїм коштом розробки і отримавши результат, губернатор разом з рапортом відправляє до північної столиці і самого Аврамова. Про наслідки такого посольства Н. Полонська-Василенко відомостей не мала, а тому мусила зауважити, що не відомо «як поставилися в Петербурзі до цих справ» (6, 182). Лист В. С. Попова Каховському допомагає відповісти на це питання. Попов повідомляє губернатора, що надвірний радник Микола Аврамов «по Высочайшему Ея Императорского Величества Повелению прошедшего июня 15 числа последовавшему, отправлен в Екатеринославское наместничество для изыскания руды и каменного угля». (3, 46). Цікавий результат дає аналіз палімпсестів чорнетки листа. В першому варіанті Аврамов направлявся до Катеринославу «для отыскания» руд, а в кінцевому варіанті - «для изыскания». Зрозуміло, що «изыскание» має більш широкий спектр наслідків і включає в себе добуток; а Высочайше Повеління на добуток свідчить про досить прихильне ставлення, як до Аврамова, так і до мети його депутації. Це підтверджують і опубліковані Н. Полонською-Василенко документи щодо продовження розробок покладів після повернення Аврамова з Петербурга.

Два листи стосуються спадщини покійного князя Потьомкіна. Датуються серпнем і вереснем 1792 року. Вони носять наказний характер, повторюють побажання Катерини II, щодо прискорення розподілу залишившихся за Потьомкіним маєтностей і переведенням Колишніх слуг князя до двору Імператриці. (3,41).

Такий зв'язок і зацікавленість Попова всіма справами Південної України виказує лист до Сенату з приводу призначення радником до катеринославського намісницького правління капітана С. Жебунева. Представлений на посаду катеринославським губернатором через Попова, в обхід Сенату, він отримав згоду Імператриці. І тепер Попов звертається до Сенату пост фактум про необхідність скоріше надіслати указ в губернське правління. Заслугує уваги і метод тиску на Сенат, в якому проявилися блискучі канцелярські здібності Попова. Він покійно просить «дать мне знать, дабы в случае какого-либо затруднения мог я всеподданейше доложить о том Ея Императорскому Величеству». (3, 54).

Друга група матеріалів фонду – це рапорти, звіти, рахунки, відомості. З останніх визначається відомість про посів та врожай хліба в Таврійській області за 1786 рік. Відомість являє собою 5 листів таблиць про посів та врожай різних сортів хліба. (7). Якщо з 90-х років подібні відомості стають регулярними і згідно регламенту надсилаються у Дворцовий відділ де повністю і збереглися за 1796 – 99 роки, то тут маємо одну з перших відомостей після приєднання Криму. Таврічеській області стосуються і листи тодішнього Таврійського губернатора В. В. Каховського за 1784-1794 роки, (8), а також відомості, угоди на поставку провіанту командуючого Українською армією, що знаходилась в Криму, М. В. Каховського. (9).

Але найбільшу частину другої групи складають рапорти, листи та відомості М. Л. Фалєєва. Перші згадки про його діяльність на Півдні України відносяться до 1777 року. Саме тоді, гжатський купець М. Л. Фалєєв заключив підряди на поставку провіанту до армії. Невдовзі переїхав до Кременчука де записався в кременчузьке купецтво і познайомився з Потьомкіним. З початком будівництва Херсона взявся за свій кошт розчистити Дніпровські пороги. Будував обвідний канал. І хоча ефект був і невеликий,

але саме за цю діяльність він був нагороджений орденом. Св. Володимира III ступеню, що давало йому право особистого дворянства. Проводячи плани Потьомкіна і користуючись особими пільгами, заведе три заводи, отримує землю майже у всіх районах Південної України загальною кількістю понад 38000 десятин землі. Досить згадати лише його землі у с. Вільному Новомосковського повіту, села Садового Херсонського повіту, Павло-Кічкас, та інші. Водночас дворянин не перестає бути купцем. Він відкупщик соляних озер в Криму, а також винного відкупу, постачальник провіанту і матеріалів до Херсону і Миколаєва. Ним будуються торговельні суда, створюється торгова компанія і, проводячи в життя плани Потьомкіна, розпочинається середземноморська торгівля. Разом з тим – він виконавець найвідповідальніших проектів Потьомкіна по будівництву Катеринослава, Херсона і Миколаїва. Особливо останнього, де він був керівником будівництва міста, Адміралтейства і верфі. Після смерті Потьомкіна Фалєєв продовжував керувати будівництвом Миколаїва, але ситуація змінилася, і він мусив шукати покровительства у колишніх товаришів, насамперед у С. В. Попова. Звітуючи йому про результати будівництва, як керівнику кавалерії Потьомкіна, Фалєєв, відчуваючи наближення смерті бажає вирішити через Попова свої приватні справи. Саме документи останніх років, діяльність Фалєєва за 1791-1792 роки і відклалися в фонді Попова являючи собою неабиякий інтерес.

Перш за все повністю представлені рахунки що до сум використаних на різні потреби з 1 січня по 1 грудня 1791 року по відомству обер-штер-крікс комісара Фалєєва за будівництво Миколаїва. (10). Ці рахунки являють собою виписки з бухгалтерських книг про надходження і витрати сум з показанням по яким статтям надійшло, на що витрачено, і які суми. Окремо маємо відомості розрахунків з підрядчиками і робітниками по Миколаївському і Богоявленському будівництву за цей період. Цікаво і те, що в відомості вказується соціальний стан робітників. Маємо «вільнонайманих ковалів», що робили лазаретні фури для Богоявленського шпиталю в вересні-жовтні і заробили 226 крб., тут же колодникам, працюючим на будівництві, з серпня по грудень по 2¹/₂ копійки в день 531 крб. Маємо купців, будували офіцерські будинки, вільнонайманих каменщиків, працювали на будівництві колон, дворян і офіцерів, приймали участь у підрядах на поставку будматеріалів. Відносно останніх, характерна тенденція до збільшення саме дворянських підрядів. Слід сказати, що логічним буде виділення розрахункових відомостей по поставкам і підрядам в окрему групу джерел загального корпусу джерел з соціально-економічної історії Південної України останньої чверті XVIII століття. Відомий на сьогодні комплекс джерел дозволяє це зробити. (11).

Серед розрахункових відомостей маємо цікавий лист самого Фалєєва від 30 січня 1792 року. В ньому відчувається певна нестабільність Михайла Леонтьєвича, сумніви щодо перспектив дітища Потьомкіна, жалкування за минулим. «Мой интерес, - пише Фалєєв, - весь в том состоит, чтоб в память покойного любимое им место, по его намерению, было строением украшено, которое полезно будет для государства и распространения торговли». Подібні ноти можна почути і в двох інших листах Фалєєва, а також листах Попова до Фалєєва. (10, 1 – зв.).

Але окремо заслуговує на увагу тестамент Фалєєва, який значиться по опису як «Духовное завещание». (12). На сьогодні – це єдиний відомий тестамент такого відомого діяча Південної України. Тим більше цікаво, що це тестамент людини, яка уособлювала в собі купця і дворянина, тип людини Південної України останньої чверті XVIII століття.

Сам тестамент являє собою копію тестаменту складеного у Кременчузі 12 лютого 1790 року. Копія також підписана Фалєєвим. Копія займає три листа з зворотами. Сам тестамент складається з вступу, чотирьох пунктів і заключення. Зміст тестаменту вимагає окремого дослідження з залученням додаткового матеріалу. На сьогодні ми обмежуємося включенням тексту тестаменту в додаток до цього огляду.

Особливе місце в другій групі матеріалів канцелярії займає справа № 10. Вона являє собою том (in folio) в 320 листів, що містить різноманітні матеріали зшиті в хронологічному порядку. За тематикою матеріали переважно стосуються Кримської проблеми і вірогідно, що початок зібрання відноситься до приєднання Криму. Початок збірки містить витяги з літописів і хронік, що стосуються відносин з Кримом переписані начерком 18 століття. Між іншим тут присутня копія листа І. Сірка султану. Період першої російсько-турецької війни представлений «Інструкцією нашому генерал-поручику Щербініну на переговорах з турками, одобрену і завірену Катериною II 11 квітня 1772 року на передодні Фокшанського конгресу (13, 98 – 115 зв.).

Інструкція складається з преамбули і 18 статей, які декларують наміри Російської імперії і регламентують манеру відносин з татарами. В решті решт всі регламентації підпорядковані визвольній меті, щоб «подали ха крымский и протчие тамошние начальники, о разделении своём от Порты и союзе с нашей империею, и в такие с нами вступили обязательства, в коих бы прямо желали навсегда остаться и обеспечить свое независимое навсегда состояние» (13, 98 зв.).

Продовжує цю тематику «Краткое описание Херсониса Таврического с описанием тамошних растений» (13, 195 – 220). Зміст опису виходить за його назву. Головна увага спрямована на опис занять, нравів та звичаїв кримських татар. Тут же міститься «Описание Таврической губернии учинённое в 1807 году.» Опис є наслідком чергового крупного адміністративного перерозділу на Півдні України у 1806 році, слід зауважити, що після нього суттєвих змін майже не проходило. Опис йде по повітам, починаючи з повітів півострова і закінчуючи описами материкових адміністративних одиниць. Разом з тим весь опис розподіляється на дві частини. Після викладання відомостей про повіти (а вони містять данні про повітове місто, заштатні повітові міста і містечка, річки, рельєф, стан землі, озера, заняття населення), автор робить слідуючу примітку: «Чтобы яснее представить состояние Таврической губернии и изъяснить о способах по полезному ея образованию, надлежит, не взирая на порядок, разделяющий на уезды, разделить на полосы соображаясь местному положению, качеству грунта, климату и от того происходящим удобствам для хазяйства» (13, 312). Згідно цьому автор опису розподіляє Тавричеську губернію на власне Кримський півострів і територію «вне Крыма». До останньої він відносить Дніпровський, Мелітопольський і Тмутараканський повіт. Фактично, друга частина опису – це настановлення і рекомендації згідно кліматичних і географічних умов, що до господарських занять населення. За традицією кінця XVIII століття головною галуззю господарства автор називає скотарство, концентруючи свої рекомендації саме на ньому. Разом з тим «Опис Тавричеської губернії» допомагає вирішити кілька проблем. Одна з них стосується питання виникнення міста Мелітополя (14). Дискусійність питання стосується часу заснування міста. Крайні дати визначені дискусією – 1784 і 1842 рік. Звичайно, що опис складений у 1807 році не вирішить питання, проте допоможе зорієнтувати напрямки подальшого дослідження. В описі Мелітопольського повіту відносно повітового міста читаємо: «Города нет, присутственные места основаны в селении Орехов на берегу речки Конской, составляющей границу с Екатеринославскою губерниєю» (13, 309 зв.). Таким чином, теза про існування Мелітополя принаймні до 1807 року не відповідає дійсності. Скоріш за все, маємо досить поширене у XVIII столітті для Російської імперії існування паперових міст.

Між коротким описом Херсоніса, і описом Тавричеської губернії вшиті «Разные проекты Анастасиева о благосостоянии полуострова Крыма». Дата відсутня. Проекти являють собою копію в 46 листів з зворотом, написаних канцелярським начерком к. XVIII – початку XIX століття. Ці копії є нічим іншим, як розширений проект поданий до утвореної у 1801 – 1803 році Петербурзькій Тавричеській комісії по устрою Крима. Матеріали комісії зберігаються у фондах РДІА Росії (15). В цих фондах, крім проекту Анастасієва, представлені проекти принца Нассау і купця Коробова. Проект поданий в

комісію Анастасієвим має назву: «Каким образом привести Крым в лучшее состояние нежели он каков ныне есть коллежского советника и кавалера Николая Анастасиева». В цілому ідея проєктів, зкороченого у комісії і розширеного у рукописному відділі тотожні, про що говорять і однакові преамбули: «Пребывая долгое время в Крыму заметил то, что ... жители несмотря на предлагаемые от правительства препоны бегут из Крыма целыми семьями, то в Анатолию, то в Молдавию, а оставшиеся год от года более и более скудеют». (15,4).

Окремо в справі знаходиться рапорт академіка Гільденштедта, «Сведения о Польше», рапорт Катеринославського предводителя дворянства Руденка.

Академік Антон Іоанн Гільденштедт, після занять медициною у Берліні, в 1768 році був покликаний до Росії, де зроблений ад'юнктом. Зразу ж потому, у 1768 році згідно планам академії був відісланий для наукового дослідження Південної України, які і проводив з невеличкою перервою з 1768 по 1775 рік. Повернувшись до академії був обраний дійсним членом академії і призначений професором натуральної історії. Саме в цей час він працює над створенням опису своїх подорожей, але помирає не закінчує. Його подорожні записки були видані у двох томах академіком Палласом і К. Германом в Петербурзі німецькою мовою. Щоденник подорожі в Південний край академіка Гільденштедта в 1773 – 1774 роках було опубліковано М. Шугуровим в Записках Одеського Товариства історії та старожитностей (16). Але всі ці матеріали стосуються східної частини Південної України та Приазов'я. Матеріали щоденника обриваються весною 1774 року наміром академіка направитися до Кременчука.

Тим більш цінним є знайдений рапорт Гільденштедта в Академію наук. Про існування подібних рапортів раніше не було відомо. Рапорт має заголовок «В императорскую академию наук 37-й рапорт, из Каменского шанца от 22-го июня 1774 года». Нумерація рапорту дає можливість сподіватися на існування інших рапортів Гільденштедта в архівах Академії наук Росії, особливо тих, що стосуються його подорожей в землі війська Запорізького і Запорізьку Січ. Адже знайдений 37-й рапорт стосується Елісаветградської провінції, хоча про перебування його на Січі є вказівки. В рапорті Гільденштедт пише, що з Кременчука «отправился отсюда по западному берегу Днепра в Запорожскую Сечь, а оттуда в Перекоп и Крым».

Сам рапорт являє 18 листів тексту з зворотом. За змістом рапорт можна розподілити на три частини. Першу частину можна назвати подорожним календарем. В ній по дням розписано маршрут подорожі за звітний період і час перебування академіка в певних населених пунктах. Друга частина – безпосередньо топографічний опис. В той же час існує неспівпадання другої і першої частини. Якщо за подорожним календарем Гільденштедт об'їхав вже більшу частину Запорозьких земель по праву сторону Дніпра, то друга частина присвячена лише Елісаветградській провінції. Це можна приписати послідовності академіка у викладанні матеріалів і сподіватися на існування описів інших частин Південної України у поданих рапортах. Топографічний опис – є послідовне викладання якості землі, ландшафту, річок з їх характеристикою по періодам року. Акцентується увага на недостатній кількості лісів і відсутності мінеральних покладів. Слідуючим йде опис флори і фауни провінції, після чого Гільденштедт зосереджується на описі скотарства і хліборобства. Саме тут починає просліджуватися головний мотив висновку по цій провінції. «Везде не достает таких людей, которые довольное имели знания и охоту употреблять сию землю в свою пользу так, как доброта клигати и земли позволяет.» Тому і завершує другу частину питання присвячене населенню провінції.

Третя частина – практичні поради, рекомендації як академії, так, насамперед, державним установам відносно цієї провінції. Як продовження започаткованого мотиву головний висновок що до успішної колонізації регіону, на думку Гільденштедта, стосується знищення перешкод такому процесові.

Дозволимо собі повністю процитувати цей висновок. «Сие затруднение, - пише

Гільденштедт відносно колонізації, — нині тем ще множить, що по нинішнім обставинам на границю к запорожским козакам потрібна така ж сильная стража, кака и к Польше. Запорожские казаки, которые с давних лет населением Елисаветградской провинции не довольны потому, что в силу повторных им привелегий почитают оную землю, принадлежащею себе, а еще больше для того, что через сие пресекаются чинимые от их набеги в Польшу. Зачали, особливо в нынешнем году, явно нарушать покой и тишину и увозить великую часть жителей, и по крайней мере шестого человека. Тем, кои не склоняются перейти в запорожскую сторону разъезжающие по сей провинции запорожцы препятствуют в производстве земледелия, так что ежедневно опасаться должны, чтоб им и скота своего не лишиться. Жители Елисаветградской провинции принуждены терпеть такие наглости от запорожцев без всякого сопротивления, и ежели их притеснениям не будет сделан скорый конец, то должно ожидать, что опустошения больше распространяться, нежели возможно будет оные поправить» (13, 126 – 127). Таким чином, кінцеві висновки стосовно Запоріжжя, разом з академічними стараннями Міллера, співпадали з урядовою точкою зору російської імперії на знищення Запоріжжя і сприяли її «обгрунтованості», що подальше проявилось в відомому маніфесті з серпня 1775 року про скасування Запоріжжя. Тим більш важливим є пошук рапортів Гільденштедта стосовно інших частин Південної України.

«Сведения о Польше», а це шість листів з зворотом тексту, являють собою докладну записку Катерині II в зв'язку з пропозицією Пруського двору про альянс з Польщею в обхід Росії. Для Росії це була загроза втратити Польщу і тому було розроблено пропозиції, які повинні були повернути поляків до Росії, а саме, підготувати другий розподіл Польщі. Виконання цих пропозицій покладалося в записці на Г. А. Потьомкіна, оскільки «ныне поляки ни одному Российскому министру не поверят, разве только ему» (13, 150 – 158 зв.). записка складається з 10-ти пунктів в яких викладаються аргументи, що повинні були змінити можливі наміри Польщі відносно Пруського двору. На перше місце виходять аргументи економіки. Це і торговельні шляхи Південної України, Чорноморські порти, Кримська і прогнойська сіль, про яку декларується можливість передачі на вигідних для Польщі умов откуп, кримські і прогнойські озера.

Заслужують на увагу аргументи російської сторони, що стосуються запорожців і татар. «Весьма желая спокойствия Польше, — говорится в 10-му пункте, — не только истребили Запорожскую Сечь, но и татар старались от нее удалить и сим способом по справедливости сделали Польскую Украину и Подолье безопасными от вседневных набегов козацких и татарских» і далі, що тільки тоді поляки заснували землі по Бугу і Синюсі «когда Россия истребила Запорожскую Сечь и татар, а иначе большая часть была бы пустой и до сих пор украинской и набережной степи и леса не прибыль приносили б Польше, но были б вечным жилищем грабителей» (13, 153 зв. — 154).

Становлення Чорноморського війська стосується рапорт Руденка. Повна назва документу «Копия с рапорта присланного ко мне Екатеринославского уезда от дворянского предводителя Руденка от 14 апреля 1789 года под № 9-м» (13, 142-143). Адресат рапорта не визначений, адже в справі рапорт є копія з копії і точно встановлення адресату ускладнено, але ймовірно, що цей рапорт надісланий безпосередньо Полову.

Цей рапорт доповнює низку подібних рапортів, які з'являються наприкінці 70 — початку 80-х років. Вони починаються рапортом київського дворянства, який на сьогодні досить відомий в історичній літературі, а також рапортами Катеринославського губернського предводителя дворянства Язикова. В решті решт наявність великої кількості подібних рапортів відбилася і в протоколі рішення державної ради від 1 грудня 1796 року з питань втікачів в Південний край, де в проекті указу Сенату, в подальшому він відомий, як указ про закріпачення селян Південної

України, говориться, що «многие помещики, быв лишены своих крестьян, неоднократно нас утруждали просьбами своими». (17, 313).

Рапорт цікавий тим, що відбиває надії населення Південної України побачити 13 створенні Чорноморського війська відновлення Запорізької Січі. І це, при запровадженій адміністративній системі, при існуванні Катеринославського намісництва, при запровадженні активної роздачі земель і після 14 років після зруйнування Січі. Зрозуміти клопотання південного дворянства допомагає аналіз соціального стану поміщицьких селян, точніше, селян, які проживали на надільних поміщицьких дачах. В історичній літературі продовжує існувати точка зору стосовно поміщицької, дворянської колонізації Південної України останньої чверті XVIII століття, яка і спричинилася заселенню запорізьких вольностей. Таке заселення вбачали в переведенні поміщиками в південний край своїх селян з центральних регіонів. В той же час матеріали опису Катеринославського намісництва 1787 року, що підтверджуються окремо по кожному поміщицькому маєтку описом 1793 року, стверджують, що поміщицьких, кріпосних селян, переведених з інших губерній було 5655 чоловік тоді як поміщицьких підданих — 150608 чоловік (18, 163). Як правило, в літературі підданих об'єднують з кріпаками, роблячи «грунтовні» висновки відносно дворянського освоєння Південної України останньої чверті XVIII століття. В той же час категорія підданих селян характерна лише для Південної України. Переважно — це мешканці запорізьких земель, зимівчани, хуторяни і навіть слободяни, які при роздачі дворянам землі, раптом опинилися на поміщицьких землях. Сюди добавлялися переселенці і втікачі з Полтавщини і Чернігівщини. Залишаючись особисто вільними, вони продовжували жити тепер вже на поміщицьких землях, виконуючи певні обов'язки перед власником землі. На відміну від кріпаків-селян, таке населення отримувало статус поміщицьких підданих. З ревізією 1782 року поміщики таємно записують їх до ревізької казки, і починають вести боротьбу за припинення юридично-вільного стану колишніх козаків.

Крім матеріалів канцелярії фонд містить приватні листи Василя та Івана Остроградських до Попова, лист Е. Перетовой, листування Рішельє, листи Григорія Демидова. і Дамо Роже. 1821 роком датується досить цікаве прошеніє предводителя Катеринославського дворянства, Дмитра Алексеєва про збереження привілеїв у винній торгівлі Катеринославському дворянству.

Наступний фонд рукописного відділу бібліотеки, де відклалися матеріали історії Південної України останньої чверті XVIII століття — є відоме «Ермітажне зібрання» (Ф. 885). Воно ввійшло до складу рукописного відділу у 1851 році і містить в собі 1297 одиниць зберігання. Основу зібрання склали документи державного, власного і сімейного архіву Катерини II, а також її онуків. До фонду ввійшли і історичні матеріали, зібрані за наказом безпосередньо Катерини II.

Матеріали до історії Південної України знаходилися в державному архіві Катерини і мали для неї чисто прагматичне значення.

Останнє особливо стосується «Ведомости, учиненной в главной провиантской канцелярии сколько по губерниям и вне государства в 777-м, 778-м, 779-м, 780-м, 781-м годах было подряжено к оставшемуся от прошлых лет провианта и фуража, какими по сложности ценами, где подряжен, когда, кем именно подряжен или куплен или же полками приготовлен». (19) . Південна Україна представлена відомостю по Азовській та Новоросійській губерніям за показані роки. Сама відомість являє собою таблицю, де в 12 стовбчиках розміщені дані по губерніям про кількість (в четвертях) підряженої муки, крупи, вівса і сіна. Далі показані середні ціни, по яким було підряжено провіант. Дві колонки визначають місце, в якому підряжено поставку і коли було заключено цей підряд. Остання графа дає відомості про того, хто заключив підряд. Слід зразу зауважити, що наведені дані значно занижені. В РДВІА, в фонді Г. А. Потьомкіна збереглися відомості про підряди на поставку провіанта за ці роки, як узагальнені, так і

по окремим підрядчикам, В ЦДА ВМФ, в фонді Мордвінова, також присутні відомості, про кількість і ціни підрядів провіанту для флотських команд. Залучення їх дає можливість зробити певну поправку по узагальнюючим відомостям і прослідити загальну тенденцію розвитку підрядів. З урахуванням, що на Півдні України головними підрядчиками виступає купецтво, відомості допоможуть уявити тенденції в обігу купецького капіталу. Крім того, в кінці відомості наведено «Основание» для заключення підрядів і поставок. Це «основание» ні що інше, як регламентація самого механізму заключення державного підряду з приватною особою. Для нас тим більше цінне «Основание», що весь механізм заключення підряду розглядається на прикладі поставки провіанту у 1782 році по Новоросійській губернії.

Привертають увагу і дві частини «Географического описания Российской империи» (20). Обидві частини форматом в лист, написані чітким канцелярським начерком кінця XVIII століття. Нумерація листів без зворотів. Дата описів, як і автор відсутні. Перша частина має 192, друга 285 листів. В першій частині наводяться загальні відомості стосовно Російської імперії та її регіонів. Описуються її кордони та ландшафт, населення регіонів, природні і вироблені багатства, торгівля. Вся імперія розподіляється на 3 частини: Південь, Північ і середня частина.

Друга частина присвячена географічному опису намісництв і губерній. Південь України представлений Катеринославським і Таврічеським намісництвом. По відношенні до останнього явна помилка складача описів свідчить про незнайомство автора з регіоном, адже Таврічеське намісництво не існувало, а в період написання опису маємо лише Таврічеську область. Згідно наведеним даним опису Катеринославського намісництва відносно губернського міста Катеринослава можемо датувати складання опису періодом 1784—1787 року. Крім того, в фонді військового вченого архіву ЦДВІА Росії, зберігається справа з назвою «Описание Екатеринославского наместничества», яка датується в описах 1784 роком (22). Ця справа є чорнеткою опису Катеринославського намісництва, який вміщений в «Географическое описание Российской империи», тоді як цю чорнетку вважають самостійним першим описом Катеринославського намісництва.

В описі фонду показаний атлас Катеринославського намісництва, який має назву: «Атлас новоприобретенной области от порты Оттоманской и присоединенной к Екатеринославскому наместничеству, состоящий из четырех уездных трех разным местоположением планов» (23) Атлас явля собою плани земель, що відійшли до Росії по Яському миру.

Повіті без назви, а в планах фігурують під номерами 1, 2, 3, 4. На планах повітів, виділені роздані дворянству дачі. Плани рукописні. Казенні землі виділені зеленим, поміщицькі — червоним. Масштаб плану в 1 дюймі — 5 верст. На плані 1-го повіту виділено 75 поміщицьких дач і 9 державних. Генеральний план четвертого повіту містить відомості про «опустошенныя татарские селения».

Тільки в межах від Бугу до Дніпровського лиману показано 73 «опустошенных» татарських селища.

Крім повітових планів маємо плани округ міст Григоріополя і Гаджибея. Для останнього, в плані околиць показані дороги і розорені татарські селища. Хронологічно атлас можна датувати 1791-1792 роком.

В цьому ж таки фонді знаходиться окладна книга Російської імперії по 4-й ревізії (24). Не зважаючи на останнє, відомості носять пізніший характер, хоча в їх основі і лежать матеріали ревізії 1782 року. Річ у тому, що відомість маємо «По Екатериновской губернии по полученным сведениям из одной бывшей Азовской губернии». Як відомо адміністративний розподіл відноситься до 1784 року, тому раніше датування окладної книги не можливе. Відомість являє таблицю де по округам ще Азовської губернії наведені дані про різні верстви населення. Однак достовірність цих даних не витримує ніякої критики, Так в Павлоградській окрузі показано 214 душ,

Олександрівській – 132. Тоді, як відомо, що тільки в Олександрівську, у 1781 році нараховувалося 7 купців і 329 міщан, тоді, як по окладній відомості маємо за відсутністю купців лише 55 міщан. (25, 76).

В той же час додатком до таблиці є таблиць про оброчні збори по Катеринославській губернії, артікули якої вимагають від губернських канцелярій додаткових відомостей про циган, купців, економічних і дворцових селян, а також даних про непокладених в оклад.

В фонді Головного зібрання рукописної книги зберігається рукописний атлас Дніпра (26), Екстрат цього атласу, що містить відомості про всі населені пункти по обом берегам Дніпра з показанням володаря селища, числа дворів, числа ревізьких душ і відстані між самими пунктами і губернським містом, була надрукована О. Русовим у 1912 році (27).

Сам атлас склада один том в чверть і містить 36 кольорових рукописних планів в 4-ох кольорах. Масштаб в 1 дюймі – 1 верста. На планах показані плани дач, маєтків і державних селищ. По всій течії Дніпра проставлені заміри блубини. На першому листі легенда: «Атлас реки Днепра, сочиненный с аккуратной описи 1784 года от города Херсона с присоединением на тремхоут вице-адмирала Пуцина 1786 года месяца августа от Киева до Кременчуга и Кайдаков». Від Кайдаків, в картуші нова легенда. Тепер, дані для екстракту взяті з описів 1784 року флота капітаном Савою Кокавцовим. Дані екстракту про ревізькі душі співпадають з матеріалами 4 – 1 ревізії.

Картографічний матеріал зосереджений в фонді картографічних матеріалів зібрання карт і планів. (Ф. 342). Південна Україна представлена досить представницькою колекцією карт. Переважно це рукописи і плани повітів до утворення намісництва. Цінність планів зростає, адже на відміну від окладних книг до кожного плану ми маємо докладнішу експлікацію, в якій представлені всі відмежовані дачі, їх власники, кількість придатної і непридатної землі, а також кількість населення по чоловікам і жінкам. Складені повітовими землемірами саме ці експлікації лягли в основу складання відомого «Атласу Катеринославського намісництва» 1787 року.

З планів 1782 року маємо карти Олександрівського (28), Александрійського (29), Катеринославського (30), Павлоградського, Торського, Бахмутського повітів (31). В додаток плану Катеринославського повіту, маємо план і експлікацію 1785 року, де показані нові відмежовані дачі (32).

До пізнішого часу, а саме до 90-х років, відносяться плани міст Очакова, Маріуполя (окремо Маріупольського повіту), Миколаїва, Херсонської фортеці.

В фонді також представлена колекція карт маєтностей, що належать Самарському монастирю. Плани відносяться до кінця 80 – поч. 90-х років XVIII століття. Це плани сіл Юзова, Орловщина, Піщанка, а також плани хуторів і вітряків, що належали Самарському монастирю (33). Тут же межевий план Софронівського пустинного монастиря, що у Херсонському повіті (34).

Таким чином, лише первісний огляд джерел з історії Південної України останньої чверті XVIII століття в фондах рукописного відділу ДПБ показує широкий спектр інформаційних можливостей цих документів. В той же час, колекційний характер фондоутворення вимагає залучення додаткових матеріалів для визначення місця в реконструкції корпусу з соціально-економічного стану Південної України останньої чверті XVIII століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. КИСЛЯГИНА Л. Г. Канцелярия статс-секретарей при Екатерине II. //Государственные учреждения России XVI - XVIII вв. – М., 1991.
2. Рукописний відділ ДПБ ім. Салтикова-Щедріна. (Далі РВДПБ). Ф. 609 Оп. 1 спр. 495.
3. РВДПБ. Ф. 609. Оп. 1 спр. 23.
4. СКАЛЬКОВСКИЙ А. А. Соляная промышленность в Новороссийском крае (1715-

1847). б. м. б. д. (Окремий відбиток з журналу Міністерства Внутрішніх справ. Ч. XXV. кн. 1 – 2).

5. ЗООИДР. – Одесса, 1848. – Т. II. – С. 400. – Одесса, 1881. Т. XII. – С. 330.

6. ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Н. Матеріали до гірничої промисловості Донбасу// Нариси з соціально-економічної історії України. Праці комісії соціально-економічної історії України. К., 1932. – Т. I. – с. 207 – 229. (Стаття ввійшла до збірки Н. ПОЛОНСЬКО-ВАСИЛЕНКО «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина». – Мюнхен, 1956. – Т. II.).

7. РВДПБ. Ф. 609. Оп. 1. спр. 435.

8. Там же. Ф. 609. Оп. 1. спр. 213.

9. Там же. Ф. 609. Оп. 1. спр. 41, 42, 57, 78, 218, 219.

10. Там же. Ф. 609. Оп. 1. спр. 344.

11. РВІА. Ф. 52. ДАМик. О. Ф. 243.

12. РВДПБ. Ф. 609. Оп. 1. спр. 436.

13. Там же. Ф. 609. Оп. 1. спр. 10.

14. КРЫЛОВ Н. В., БОРТНИКОВА Л. Ф. К вопросу о возникновении города Мелитополя. (История Запорожского края в Дооктябрьский период. Тезисы областной историко-краеведческой конференции 16 апреля 1991 г. – Запорожье, 1991.

15. РДІА. Ф. 1307. Оп. 1. спр. 17.

16. ЗООИДР. – Одесса. 1879. – Т. XI.

17. Архив Государственного Совета. – Спб., 1883, - Т. 2.

18. РДВІА. Ф. ВВА. Оп. 3, спр. 18727.

19. РВДПБ. Ф. 885, спр. 322.

20. Там же. Ф. 885, спр. 245 (1, 245) 2.

21. Бойко А. В. Питання будівництва Катеринослава в працях Д. І. Яворницького. (Матеріали до історії Катеринослава). // Проблеми історіографії та джерелознавства історії Запорізького козацтва. Матеріали наукових читань Д. І. Яворницького. Збірник статей. Запоріжжя, 1993.

22. РДВІА. Ф. ВВА. Т. 3. спр. 18723.

23. РВДПБ. Ф. 835. спр. 233.

24. Там же. Спр. 264.

25. ЛЕУАК, Катеринослав, 1904. Вып. 1.

26. РВДПБ. ГЗРК. Т. IV, 268.

27. Материалы для статистико-экономического обследования Черноморско-Балтийского водного пути. – К, 1912. – С. 131 – 137.

28. РВДПБ. Ф. 342. спр. 12, 16.

29. Там же. Спр. 45.

30. Там же. Спр. 21.

31. Там же. Спр. 21.

32. Там же. Спр. 43.

33. Там же. Спр. 26, 27, 33, 38, 190.

34. Там же. Спр. 62.

ДОДАТОК

Духовна М. Л. ФАЛЄЄВА

РВДПБ. Ф. 609. Оп. 1. Спр. 436

арк. 1.//«Во имя Отца и сына и святого духа Аминь. Аз ниже подписавшийся статский советник и кавалер ордена Святого Равноапостольного князя Владимира 3-й степени Михаил Леонтиевич сын Фалеев, чувствуя приближение болезненной старости, за потребное рассудил сделать распоряжение недвижимому имению своему благоприобретенному, чтоб потом когда, угодно будет богу переселить меня от сей временной жизни в вечное блаженство душа моя с телом без мучения расставалась и не было причины наследникам к

ссорам и тяжбам. Завещаю сим: 1-е, племяннице моей, брата моего родного дочери Авдотье Петровне Родзянковой отдаю по смерти моей село мое Вольное с деревнею Михайловкою к принадлежащим к сему землями и лесами значащимися по планам данные мне от Екатеринославской губернии и по купчей, доставшейся мне от его светлости великого и премилосердного благодетеля князя Григория Александровича Потемкина-Таврического, дом господский в том селе Вольном со всеми мебельями и серебряным сервизом. Из доходов сего имения, сколько она сама рассудит уделить сестрам своим Татьяне и Прасковье Петровным, и честно выдать их замуж с награждением какое она сама за благо признает им да ть.

2-е. Деревню Андреевку с Попасным буераком, доставшуюся мне по купчей от его сиятельства князя Андрея Николаевича Щербатова с принадлежащею к ней землею и лесом, отдаю по смерти моей в вечное и потомственное владение почтения достатной вдовице графине Устинье Васильевне Сиверсовой кригс – рата Тепфера тщери (...). //

арк. і зв.3-е. Все деревни мои, в Бахмутском уезде состоящие, с принадлежащими к ним землями и с лесами, доставшиеся мне по купчей от премилосердного благодетеля моего Светлейшего князя Григория Александровича и гг. генерал-майоров и кавалеров Василия Степановича Попова и (...) Лаврентьевича Львова и отведенную там мне землю на речке Боровой по Указу Екатеринославского наместнического правления со всеми тамо живущими подданными отдаю воспитаннику моему Александру Михайловичу, прижитому с девицей Авдотьей Васильевнею в вечное и потомственное владение, до совершенных же его лет состоять оному имению и доходам во охранении учрежденной высочайшим законом дворянской опеке, сверх того избираю к сему и воспитанию сего моего сына главными опекунами графиню У. В. Сиверсову и г. надворного советника и кавалера Петра Еремеевича Родзянку и коллежского ассесора Николая Игнатьевича Кливенецкого которому и жить до возраста в доме графини Устиньи В. Сиверсовой, на содержании и воспитании, брать ей из доходов помянутых деревне достаточную сумму денег, не отдавая никому в издержках отчета.

4-е. Как все вышеупомянутые деревни заложены в банк, село Вольное в 45 тысяч, а Бахмутские и Екатеринославской губернии в Университетскую сумму в 23 тысячи рублей то (...) их переводом на деревни мои никому не заложенных состоящих// арк. 2 в Костромской губернии в Бувеском уезде купленные мною в Московском магистрате с аукциону, в коих по последней ревизии мужского пола 2375 душ, из оброчной суммы платимой мне крестьянами по 12000 рублей в год вносить в банк проценты и капитальную сумму уплачивать, и исподволь стараться выше упомянутым опекунам продать за соразмерную доходам цену, долг заплатить из вырученных денег в банк и в Университетскую сумму всего с процентами до семидесяти тысяч рублей: московскому купцу Руданову по счетам около 20 тысяч рублей, господину бригадиру Василию Васильевичу Чулкову – 10 тысяч рублей, по векселю, голландскому купцу Лимару (...) – 2 тысячи рублей, портному Керкотепу 1 900 р., более (...) долг не имею, а ежели б кто доказать в том мог чего я однако ж не припомню, разве какую малость забыл заплатить, удовольствовать таких претендателей, которые иметь будут на то ясные доказательства; оставшую же за платою долгов моих вырученную за костромские мои деревни сумму денег, коей я полагаю до 100 тысяч, распределить оную на следующее употребление, а ежели меньше или больше будет разсудить по моему назначению:

1-е: На церковь каменную, которую надлежит построить в селе Вольном во имя Григория Великой Армении, где и тело мое грешное предать земле – 20 000 р.

арк. 2 зв.//На церкви в Бахмутских селах во имя Николая Угодника – 10 000 р. и 2-ю – во имя Архистрата Михаила – 10 000 р.

Девице Авдотье Васильевне Свягиной, живущей у меня – 20 000 р. и ей же из деревень моих на услугу дворовых людей потребное число, снабдить ее каретою и лошадьми, а дочь ее отдать на воспитание графине Устинье Васильевне Сиверсовой, кою содержать из доходов Бахмутских моих деревень и снабдить из оных приданым. Ежели пожелает замуж итить, рекомендую ей к сему доброго человека Ивана Трофимовича Гнездовского, коему

сделать достойное награждение за его службу из доходов винницы моей.

Моему приятелю Николаю Семеновичу Вербицкому дать 10 000 р.

Ему же в вечное пользование, доставшиеся мне по купчей от князя Гаврилы Петровича Гагарина, деревню Архангельскую с принадлежащими землями.

Тем девицам Сатниковым, Катерине и Прасковии, и Елисавете Петровным на приданое по 10 тыс. рублей – 30 000 тыс. р. //

арк.3 Дворовых моих, что при волнянском доме – всех отпустить на волю, дав вознаграждение. Петру Алферову, Ивану Васильеву, Сергею и повару Якиму Косому и Матвею, при мне живущему, по 200 р. – 1000 р. А прочим мальчикам 4-м по 100 р. – 400 р. Но сим и поварам двум остаться во услужении у графини на 5 лет, а по прошествии отпустить на волю. На таком же основании позволять и Авдотьи Петровне Родзянковой.

Музыкантов всех, ежели угодно будет, его светлости в капеллу отдать. Девице Муригиной, что у голландского купца Лимара, Елисавете Григорьевне дать в приданое – 5000 р.

Продав (...) вино, состоящее на ингульской моей даче 10 тыс. ведр, полагая примерную цену по 3 р. ведро будет 30 тыс. рублей из которых отпустить также на приданое девице Елисавете Григорьевне оставленной от меня на воспитанников долг г. статского советника Ивана Филипповича Бека у жены его Анны Андреевны, по завещанию истинного друга моего Ивана Давыдовича Зоммера – 10 000.

А прочую сумму, оставшуюся за вино, употреблять, ежели кому должен и на подаяния беднейшим.//

арк.3 зв. По сему моему завещанию прошу убедительнейшее избранных мною опекунов, чтоб в точности благоволили исполнить, объявленное законным порядком в присутственных местах представляя прежде сие мое по доброй воле и склонности моей в полном уме и памяти завременно сделанное на случай нечаянной смерти завещание на апробацию его светлости князю Григорию Александровичу яко отцу толико благодетельствованного меня милосердием своим, взысканием и из небытия в бытие приведшим за что и в будущей жизни душа моя не престанет у престола божия молится о здравии и благоденствии его. нежели что за потребное признать изволит переменить в том, да будет по воле его святой исполнено ибо (..) определил в жизни и по смерти своей творить волю его.

В заключение еще молю просьбу исполнить, ежели нечаянно бог пошлет по душу мою грешную, и я не успею просить его светлости сильного представительства о исходотайствовать позволения сыну моему Александру именоваться моей фамилией, так как у меня родственных (...) фамилии кроме престарелого отца никого не остается и пожаловать (...) дворянством пользоваться употребить (.....) моего прошения опекунам у его светлости.

Я, полагая на дружбу графини Устиньи Васильевны, что не оставит призреть сего сироту и сестру его и яко мать чадолубивая и постарается воспитать его в благонравии и законе Божиим, з сею надеждою душа моя с телом спокойно будет расставаться к сему завещанию в полном уме и твердой памяти статский советник и кавалер Михаил Леонтиевич сын Фалеев подписался в Кременчуге 22 февраля 1790 г.

Забыл упомянуть о даче моей Ингульской, которую отдаю в вечное и пожизненное владение давнему приятелю моему Понетандиусу, с тем, чтоб он выдал служившему у меня прапорщику Митрофану Свягину 3 тысячи рублей.

А глиняную претензию ежели по ней определяют деньги заплатить (...) голландскому купцу Андрею Тимофеевичу Лимару (...)

Со всех тех кои должны мне по вексялям, щетам не взыскивать денег. По смерти моей возвратить им вексели и щеты уничтожить.

«Мих. ФАЛЕЕВ»

